

Jugoszláviai helyzetkép I.

Az anyanyelvű oktatás a nemzeti kisebbségek fennmaradásának és fejlődésének alappillére

TÓTH LAJOS

Az utóbbi években a nagy horderejű társadalmi-politikai változások sodrában Közép-, Dél- és Kelet-Európában különösen időszerűvé vált a nemzeti egyenjogúság és azon belül az anyanyelvi oktatásra való jog megvalósítása az egyes országokban élő nemzeti kisebbségek számára. Megoldásra váró kérdések sokasága halmozódott fel, köztük igen sajtóságos, az egyes országok kialakulásának, fejlődésének jellegéből eredő problémák is felszínre kerültek.

Az itt élő nemzetek az elmúlt évezred forгатagában vándorlásaik, áttelepítésük és kitelepítésük sokszor tragikus folyamataiban és fordulataiban, végül is a második világháború után valamiképpen meghonosodtak. E soknemzetiségű országokban a nemzeti kisebbségek zöme eleinte már annak is örülhetett, hogy egy hatalmas vihar elmúlása után még mindig él – fennmaradt. Számukra a párizsi békeszerződés nem biztosította a kollektív kisebbségi jogokat, így minden országban az uralkodó réteg vagy párt jó vagy rossz belátásán, álláspontján múltott, milyen jogokat szavatoltak nekik. A bizonyos fokú konszolidációt megelőző hónapokban és években egyes országokban a háborúban betöltött szerepükért (lényegében az anyaország szerepvállalásából eredő bűnöket akarták a "nyakukba varrni") még a kollektív felelősség, a kollektív megbélyegzés vádja – és az ezzel járó üldöztetés, megaláztatás – is feléjük áradt. Ebből a tragikus vagy legalább is nehéz helyzetből gyakran megtépázva és megtizedelve kerültek ki.

Jórészt nekik kellett "kiegyenlíteni a számlát", egyrészt a magyar arisztokrácia, uralkodó osztály évszázados hibáiért, mulasztásaiért, másrészt a Horthy-rendszer hadserege és karhatalmi erői által elkövetett túlkapásaiért, atrocitásokért.

Ilyen körülmények között, az állandóan leselkedő veszély légkörében, minden emberi szó, biztatás, a leghalványabb reménysugár is, hogy "majdcsak minden rendbe jön" megnyugtatóként hatott.

Biztosabb támpontot és reményteljesebb távlatot jelentett, amikor már hivatalos helyről is a nemzeti egyenjogúság elvét hangsúlyozták a magyar kisebbség irányában. Ez Jugoszláviában 1944 őszén, tehát már a harcok fergetegében bekövetkezett. Azonnal megindultak az előkészületek az oktatás, így a kisebbségek nyelvén folyó oktatás, megszervezésére, megindítására is.

Az első intézkedések az anyanyelvű oktatás biztosítására reménykeltőek voltak. Mind világosabbá vált, hogy a kialakulóban lévő új Jugoszlávia ezen a téren (is) sokkal többet kíván nyújtani a nemzeti kisebbségek számára, mint amennyit a régi, "népek börtöne"-ként is emlegetett, nagyszerb ideológiától és uralkodási vágytól áthatott, 1941-ben összeomlott régi Jugoszlávia nyújtott.

Mindjárt az elején sokan tisztában voltak az anyanyelvű oktatás jelentőségével a Jugoszláviában élő magyarság fejlődése szempontjából. A kérdés bonyolultsága – hiszen egy soknemzetiségű társadalomban élünk – és az elfogadott elvek valórával-

tásának akadályai – már az indulás első hónapjaiban felszínre kerültek, bár akkor még csak az alapfeltételek biztosítására törekedtek. A következő években és évtizedekben fokozatosan, különösen a pedagógusok és műveltebb szülők körében, mind világosabbá vált, hogy a kérdés központjában az anyanyelv megőrzése és az anyanyelvi műveltség megalapozása áll, valamint, hogy mindezért elsődlegesen (szakmai oldalról) a személyiség kibontakozásának, fejlődésének szemszögéből kell szemlélni, mérlegelni.

Munkánkban ennek a kérdésnek néhány – a Jugoszláviában élő magyarság jövője szempontjából is jelentős – pedagógiai és oktatáspolitikai vonatkozásaira kívánok rávilágítani, felölelve az oktatás egész rendszerét. Mindenekelőtt a jogok és lehetőségek szabályozásának kérdésével foglalkozom.

Az anyanyelvi oktatás alkotmányos és törvényes megalapozása szövetségi, köztársasági és tartományi szinten

Az oktatás szabályozásának kiindulópontját és főbb meghatározóit a nemzeti és nyelvhasználati egyenjogúságot szavatoló irányelvek és rendelkezések képezik. A kisebbségi nyelveken folyó oktatás feltételeinek biztosítását az AVNOJ-nak a nemzeti egyenjogúságra vonatkozó határozatai alapján szabályozták. A Jugoszláv Népköztársaság Közoktatásügyi Minisztériuma Ideiglenes Közoktatásügyi Tanácsának 1945. augusztus 10-i irányelvei meghatározták, hogy a kisebbségi iskola, illetve tagozat megnyitásának feltétele legalább 20 tanuló. A nemzetiségi iskolákban kötelező tantárgyként vezették be a kisebbségek anyanyelvét, történelmét, földrajzát, és a 3. osztálytól a köztársaság nyelvét. Az irányelvek szerint "a nemzeti kisebbségekhez tartozó gyermekek elvileg saját nemzeti kisebbségek iskolájába járnak", és hogy "minden népköztársaság gondoskodik a kisebbségi elemi, közép- és más iskolák megnyitásáról a területén élő kisebbségek számára.

Az 1946. január 31-én elfogadott első szövetségi alkotmány szavatolja Jugoszlávia népeinek egyenjogúságát. 13. szakasza kimondja, hogy "a nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk jogát és védelmét élvezik".

A világosan megfogalmazott elvek azonban nem minden esetben voltak elegendőek ahhoz, hogy az oktatásirányítás szervei és egyes vezető tisztségviselői a gyakorlatban kellő következettséggel viszonyuljanak a kisebbségek elvárásai és szükségletei iránt. Pl. 1958-ban az általános iskolaügyi törvénytervezetből kimaradtak a kisebbségi középiskolák a tanítóképzők kivételével. A törvénytervezet közvitája jó alkalmat nyújtott az ilyen és hasonló következetlenségek, a jogok megnyirbálására irányuló törekvések kipellengérezésére, és egyesek éltek ezzel a lehetőséggel. Végül is a kisebbségek szempontjából egy elfogadható törvényt fogadtak el, melynek 73. szakasza kimondja: "A nemzeti kisebbségek lakta területeken a kisebbségek számára gimnáziumokban és szakiskolákban biztosítják az anyanyelvű oktatást". A törvény az ún. kétnyelvű oktatás bevezetését is lehetővé teszi, ami később helyenként az anyanyelvű oktatás leszűkítéséhez adott alkalmat.

E törvény hatására az ötvenes évek végétől nagy mértékben növekedett a magyar és az albán tanítási nyelvű szakközépiskolák száma.

Az 1963. évi alkotmány a kisebbségek kulturális és nyelvhasználati jogainak szavatolása és a középfokú oktatás anyanyelven történő megszervezése mellett, lehetőséget nyújt egyes tantárgyak és tantárgycsoportok anyanyelvű oktatására és felsőoktatásban is.

Az 1969. évi alkotmányfüggelékek, amelyek megnyitották az utat Vajdaság (és

Kosovo) Autonom Tartomány önállóságának növekedésére az oktatásban is – már a nemzeti kisebbségek egyenjogú nyelvhasználatát is szabályozzák. Vajdaság SZAT Alkotmánytörvénye kimondja, hogy "az iskolák előtti és az általános oktatást és nevelést a nemzetek és nemzetiségek nyelvén biztosítják. A középiskola, főiskolai és egyetemi oktatást is – a törvénnyel összhangban – "a nemzetek és nemzetiségek nyelvén biztosítják" (akkor már a nemzeti kisebbségek helyett hivatalosan a nemzetiségek elnevezést használják).

Vajdaság SZAT 1974. alkotmányának 4. szakasza szerint (ami összhangban van a szövetségi és a köztársasági alkotmány rendelkezéseivel, de egyben kifejti Vajdaság sajátosságait): "Minden nemzet és nemzetiség számára biztosítva van a joga a nemzeti sajátosságainak, nyelvének, kultúrájának, történelmi és más jellegzetességeinek szabad kifejlésztésére. Fontos kiemelni, hogy az államnyelv létjogosultságát egy Jugoszláviában elfogadott alkotmány sem ismeri el.

A felsorolt alkotmányos elvekkel és rendelkezésekkel összhangban hozták meg az oktatásról és nevelésről szóló törvényeket a köztársaságokban és az autonóm tartományokban és ezek szavatolják a nemzetiségi nyelvű iskolák és más oktató-nevelő intézmények alapításának jogát, a tanítási nyelv szabad megválasztásának jogát, és szavatolják a nemzetiségi nyelvű tankönyvekkel, kézikönyvekkel való ellátást. Már az alkotmányfüggelékek (1971-ben) kimondják a pedagógusok anyanyelvű képzésére való jogot is.

Vajdaságban a nemzetiségi tagozatok megnyitásához szükséges tanuói létszám-minimumot 15-ben állapították meg. Az általános képzésre vonatkozóan ilyen jellegű törvényes korlátozás később már nem létezett.

1989. elején a Szerb Szocialista Köztársaságban megindult az alkotmány megváltoztatására irányuló akció-sorozat, ami maga után vonta egy egységes, az egész köztársaságra, tehát Vajdaságra is érvényes oktatási törvénytervezet előkészítését. A törvénytervezet első változatában az általános iskolában a nemzetiségi tagozatok megnyitásához feltételként 30 tanuló ilyen irányú igényének kinyilatkozására volt szükség. A 30-as létszámminimumot később 20-ra csökkentették. Egy ilyen törvényjavaslat (vagy tervezet) elfogadása főleg az elszórtan élő és a kisebb helységi magyarságot súlytotta volna. A Vajdaságban kisebb létszámú élő nemzetiségek (szlovákok, románok, ruszinok stb.) számára ez még nagyobb csapást jelenthetett volna. Tartomány szerzője, a szülők és a tanulók körében is, nagy volt a meglepetés és a felháborodás. Ezt kívántuk tolmácsolni, és az ilyen alkotmány-ellenes, kisebbségi jogokat megtépázó lépést a leghatározottabban elítélni a Borbában és a Magyar Szóban megjelent cikkünkben és ezt tették a Magyar Szó újságírói is, ami komoly vízhangot váltott ki egyes irányítási körökben. A leglényegesebb azonban, hogy ez a kiállítás, amelyhez aztán mások is csatlakoztak, nem volt hiábavaló, az illetékesek jobb belátásra jutottak. Minden maradt a régiben: az általános képzésben kislétszámú tanuló számára is nyitható tagozat a nemzetiségek nyelvén, középiskolákban maradt a 15 fős létszámminimum. A felsőoktatásban pedig a 20-as létszámot fogadták el. (Vajdaság középiskoláiban különben szerbhorvát nyelven a 25-ös létszámot tartják gazdaságosnak.)

Az oktatásról és nevelésről szóló, 1990. januárjában elfogadott törvények, minden tiltakozás, petíció ellenére, is tartalmaznak bizonyos kétes megoldásokat: középfokon kiegyenlítik a teljes anyanyelvű oktatás a kétnyelvű oktatással (ami egyes községekben, az anyagi eszközök hiányára hivatkozva, az anyanyelvű oktatás csorbításához vezethet); a beiratkozásnál kötelezővé teszik a nyilatkozattételt, hogy a tanuló anyanyelvén akar tanulni, de csak abban az esetben, ha nem szerbhorvát nyelvet választja oktatási nyelvként stb.

Az alkotmányvita most, 1990. őszén még folyamatban volt. Vajdaságban komoly

bírálatok hangoztak el az alkotmánytervezet egyes szakaszai, megfogalmazásaival, és külön az autonóm tartományok önkormányzatának leszűkítésével kapcsolatosan, továbbá a nemzetek és nemzetiségek közötti egyenrangúság feltételeinek hiányos meghatározására vonatkozóan stb. Többben a "kődöftésre alkalmat adó" nemzetiség terminus helyett a kisebbség elnevezés visszaállítása mellett érvelnek. A legfontosabb, hogy az új alkotmány a nemzetiségek vagy nemzeti kisebbségek társadalmi helyzetét és jogait minél szabatosabban és az elfogadott nemzetközi normáknak megfelelően, sajátosságaik figyelembevételével szabályozzák ami nem a kívánt szinten jutott kifejezésre.

Az alkotmány – és a törvény adta lehetőségek megvalósítása a múltban is több tényezőtől és körülménytől függött, sokszor egyes funkcionáriusok helyes vagy helytelen beállítódottságán múlott.

A rendelkezésre álló adatok jelentős haladásról tanúskodnak, amely azonban nem volt mentes a megtorpanásoktól, mellékvágányoktól és bizonyos fokú következetlenségtől sem egyes körzetekben.

Mielőtt rátérnék az anyanyelvű oktatás fejlődésének ismertetésére, a számadatok tükrében, – különös hangsúllyal a magyar nyelvű oktatásra –, a Szövetségi Statisztikai Intézet 1982-ben közzétett adataira támaszkodva, bemutatom a magyarság létszámának alakulását Jugoszláviában.

1. sz. táblázat.

A magyarság létszáma 1948-1981. között a népszámlálás szerint

	1948	1953	1961	1971	1981
Jugoszlávia	496.492	502.175	504.369	477.374	426.867
Vajdaság	428.932	435.345	442.561	423.866	365.356
Horvátország	51.319	47.711	42.347	35.488	25.439
Szlovénia	11.019	10.498	9.785	9.785	9.496

Jugoszláviában a magyarság részaránya ebben az időszakban igen jelentős mértékben csökkent: 3,2%-ról, 1,9%-ra süllyedt. Ugyanakkor a jugoszlávok létszáma 1971. és 1981. között nagymértékben emelkedett.

Vajdaságon kívül jelentősebb létszámú magyar él még Horvátországban, Szlovéniában, de még a szűkebb Szerbiában is számuk 5000 körül mozog. Vajdaságban a magyarság részaránya a lakosság összlétszámában az említett időszakban érezhetően romlott: 25,8%-ról, 18,9%-ra csökkent. Az asszimilációs folyamatok meggyorsulása, a népességcsökkenés fokozatos és ijesztő emelkedése (1981-ben – Mirnic Károly adatai szerint 4,0 ezreléket tett ki, 1987-ben pedig már 5,9 ezreléket mutatott) és egyéb okok (további kivándorlás, gazdasági tényezők hatása stb.) miatt további létszámcsökkenés várható.

Tájékoztatásul és összehasonlítási alapul szolgálhatnak azok az adatok is, amelyek a régi Jugoszláviában megvalósított magyar nyelvű oktatásra vonatkoznak. Eszerint az 1938/39-es tanévben mindössze 183 (négy- és hatosztályos) elemi iskolában folyt magyar nyelvű tanítás; a tanulók létszáma 27.915, a pedagógusoké pedig 374 volt. Közép fokon mindössze egy főgimnáziumban, egy algimnáziumban és egy tanítóképzőben (Belgrádban) működtek magyar nyelvű tagozatok, összesen 419 tanulóval.

Vajdasági helyzetkép

Az 1945. júliusában közzétett első adatok szerint Vajdaságban 32.308 tanuló végezte tanulmányait magyar nyelven, ami az összlétszám 24,62%-át tette ki. Kö-

zépiskolában (főleg gimnáziumokban – Szabadkán, Zentén és Becskerekén) összesen 2.550 diák tanult magyarul, vagy is összlétszám 10,16%-a.

A Szövetségi Statisztikai Intézet 1954-ben megjelent közlönye és a Pataki-féle Pedagógia adatai szerint az 1949/50-es tanévben Vajdaságban 200 hét-, illetve négyosztályos iskolában folyt magyar nyelvű oktatás, a tanulók létszáma 34.058-ra, a pedagógusoké pedig 544-re emelkedett.

Az 1951/52. tanévben, amikor már Vajdaságban áttértek a nyolcosztályos kötelező képzésre, a kisebbségi nyelveken folyó oktatás a 2. sz. táblázatban látható módon alakult:

2. táblázat.
A kisebbségi nyelven folyó oktatás az 1951/52-es tanévben

kisebbségek	iskolák száma		tagozatok száma		tanulók száma	
	nyolc- osztályos	gimn. felső oszt.	nyolc- osztályos	gimn. felső oszt.	nyolc- osztályos	gimn. felső oszt.
Magyar	231	6	1033	1	33533	1379
Szlovák	32	2	156	8	6828	214
Román	39	1	125	6	4510	277
Ruszin	11	-	42	-	1737	-

A háború után előbb a szabadkai, majd az újvidéki tanítóképzőben indult meg a magyar nyelvű tanítóképzés; a tagozatok száma 17, a tanulók száma pedig 452 volt (az újvidéki tanítóképző 1952-től becsukta kapuit), de ugyanakkor ott máig folyik magyar nyelvű óvodáképzés. Emellett Vajdaságban egy-egy tanítóképzőben megszervezték még a szlovák, illetve román nyelvű tanítóképzést is.

A magyar tannyelvű iskolákban (tagozatokban) az ötvenes évek elején összesen 1.032 pedagógus dolgozott. Ezek közül 21 a tanítóképzőkben, 78 a felsőosztályos gimnáziumokban, 37 a nem teljes (kialakulóban lévő) gimnáziumokban, a többi pedig a nyolcosztályos általános iskolákban és az akkor még létező négyosztályos elemi iskolákban. Az ipari- és a szakiskolákban is fokozatosan (elsősorban Szabadkán és Zentán) megindult a magyar nyelvű oktatás, de erről nem rendelkezünk pontos adatokkal.

Kialakulóban voltak a magyar nyelvű óvodák is. Sok vajdasági óvodában a nevelés és az oktatás két nyelven szervezték meg, ami eléggé megnehezítette és megnehezítheti az egyes csoportok nemzetiségi összetételének a pontos megállapítását. Kétségtelen, hogy ezen a téren, a nemzetiségi nyelveken folyó nevelőmunka szempontjából – az általános képzéshez viszonyítva – bizonyos lemaradás volt tapasztalható, ami végeredményben azt eredményezte, hogy 1988/89-es tanévben a magyar nemzetiségű óvodásoknak csak kb. 70%-a járt magyar tannyelvű óvodába. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy nem mindenütt biztosították a magyar nyelven folyó nevelőmunka feltételeit, másrészt a magyar nemzetiségű szülők egy része szerbhorvát tannyelvű óvodába iratja gyermekét, ami sok esetben oda vezet, hogy az általános iskolai képzést is ezen a nyelven folytatja.

A továbbiakban részletesebben foglalkozunk az oktatás egyes fokozatainak kialakult helyzetével és folyamatokkal.

Általános képzés

Az 1964/65 és 1974/75-ös időszakot vesszük alapul a nemzetiségi, illetve magyar tanulók létszáma további alakulásának bemutatása céljából. Figyelembe kell venni, hogy ebben az időszakban országos szinten 3,5%-kal csökkent az általános iskolai

tanulók létszáma.

A statisztikai évkönyvek adatai szerint a magyar tannyelvű iskolák száma 239-ről 178-ra (főleg a kisebb iskolák összevonása következtében), a magyar tannyelvű tagozatok száma 1577-ről 1430-ra, a tanulók létszáma pedig 46561-ről 34577-re csökkent (ugyanakkor pl. országos viszonylatban a tagozatok száma 11,9%-kal növekedett). A pedagógusok száma a magyar tannyelvű iskolákban 2083-ról 2151-re emelkedett (ez 3,2%, miközben az országos szintű növekedés 21,5%-ot tett ki).

A román és a szlovák tannyelvű tagozatokban még ennél is nagyobb arányú létszámcsökkenés következett be a tanulók soraiban.

3. táblázat
Magyar nemzetiségű tanulók 1969. és 1989. között

Tanév	Magyar nemzetiségű tanulók létszáma	Ebből anyanyelvén tanul (%)	Szerbhorvát nyelven tanul (%)
1969/70	46.677	37.915 (82,2%)	8.762 18,7%
1975/76	39.409	31.673 (80,23%)	7.627 (19,7%)
1986/87	32.962	26.308 (79,1%)	6.654 (20,8%)
1988/89	32.509	26.008 (79,8%)	6.501 (20,2%)

A 3. sz. táblázat szerint a magyar nemzetiségű tanulók összlétszáma Vajdaságban 1969. és 1989. között több mint 30%-kal, az anyanyelvükön tanulóké pedig több mind 31%-kal csökkent. Ezt a nagyarányú létszámcsökkenést elsősorban az itt élő magyarság létszámcsökkenésével magyarázzuk, míg az anyanyelvükön tanuló diákok számának csökkenése mindenekelőtt arra vezethető vissza, hogy évről-évre mind többen iratkoztak szerbhorvát nyelvű tagozatokba (az utóbbi években – mind látni fogjuk – ez az arányszám 20 százalék körül stagnál), sőt egyes környezetekben némi javulás tapasztalható.

A szerbhorvát tannyelvű iskolákba járó magyar nemzetiségű tanulók számaránya Vajdaság egyes vidékein (községeiben) igen eltérően alakult. Szabadka község területén már a harvanas évek első felétől 18-22% körül mozgott. A legmagasabb arányú, 50% körüli, sőt ezt is meghaladó Közép-, és Dél-Bánát (és Észak-Bánát – Kikinda) egyes vidékein, valamint Újvidéken volt (itt egyes iskolákban az elmúlt 30-35 év alatt a magyar tagozatok száma negyedére vagy ötödére csökkent). Egyes Tisza menti községekben, amelyekben a magyarság van többségben, a hatvanas években ez a százalék 3-5 között mozgott, később azonban ott is helyenként enyhén növekvő tendenciát mutatott. Ezért már akkor is jogosan merült fel a kérdés: mi ennek az oka? Ugyanakkor többen szorgalmaztuk ennek, a Vajdaság egyes vidékein aggasztó méreteket öltött jelenségnek és irányzatnak a tudományos igényű elemzését amire még sem került sor.

A tapasztalat alapján megállapítható, hogy a legfontosabb okok közül az anyanyelvű oktatás feltételeinek hiányát kell kiemelni. A Vajdasági Közoktatásügyi Tanács által 1972. folyamán megvitatott részelemzések vagy inkább helyzetképek, kimutatták, hogy egyes bánáti, szerémségi és bácskai településeken nem igyekeztek pl. rugalmasabb, az akkori törvény korlátainak áthidalására irányuló, megoldásokat alkalmazni.

Hozzájárult ehhez a vegyes házasságok és a jugoszlávnak deklarált tanulók számának ugrásszerű növekedése (az 1977/78-as tanévben 7.150 ilyen tanuló volt Vajdaságban, számuk az 1986/87-es tanévben már 23.263-ra emelkedett).

1956-ban Vajdaság-szerte hozzáálltak az ún. területi iskolák megalakításához. Az ilyen iskolák a szerbhorvát és a nemzetiségi nyelvű iskolák egyesítésével alakultak ki. Számuk ruhamosan növekedett. A társadalmi-politikai szervezetek (amelyek azt

szorgalmazták) és a tanügyi szervek azzal indokolták az ilyen két- és több tanítási nyelvű iskolák kialakítását, hogy a kisebbségi és szerbhorvát ajkú tanunók együttes, közös iskolákban való oktatása és nevelése nagyobb lehetőséget nyújt a másik, tehát "nem-anyanyelv" (környezetnyelv) elsajátítására, és ezáltal egymás kultúrális örökségének, nemzeti értékeinek alaposabb megismerésére, valamint a nemzetköziség szellemének ápolására, kialakítására. Emellett a következő érveket és várható előnyöket is felsorakoztatta: a nemzetiségi elszigetelődés és különválás megakadályozása, a kétnyelvűség feltételeinek létrehozása, a nemzeti és nyelvi egyenjogúság elvének teljesebb érvényesülése, a tárgyi és személyi feltételek felhasználásában megvalósítható ésszerűsítés stb.

1971-ben Vajdaság 409 általános iskolája közül 126-ban folyt az oktatás két-, illetve három nyelven, 25 általános iskolában továbbra is csak magyar nyelven, 243 iskolában csak szerbhorvát nyelven, 15 iskolában pedig valamelyik más kisebbség (szlovák, román, ruszin) nyelvén.

Az ilyen iskolák kialakításával kapcsolatosan proklamált előnyök és elvárások nem mindig voltak eléggé reálisak, és valóráváltásuk sok mindentől függött. pl. a kisebbségek szemszögéből annyira fontos nyelvi egyenjogúság, és a kölcsönös megismerésre és megbecsülésre való törekvés rendszerint nagyobb mértékben jutott kifejezésre azokban az iskolákban, amelyekben a kisebbségek voltak túlsúlyban.

Vajdaság Statisztikai Intézetének adatai szerint 1987-ben összesen 525 nyolcosztályos általános iskola működött (beleszámlálva a kihelyezett négyosztályos tagozatokat is). Ezek közül 127-ben folyt magyar nyelvű oktatás. Az 1971-es állapotokhoz viszonyítva, számuk főleg a kizárólag magyar nyelven működő iskolák számának csökkenésével, kisebbedett. Egyes helységekből, főleg a felső tagozatokban, megszűnt a magyar nyelvű oktatás.

A szerbhorvát tagozatokban iratkozó magyar nemzetiségű tanulók aggasztó számarányához, a felsoroltakon kívül – beleértve a "területi iskolák" létrehozását is – jelentős, feltehetően legjelentősebb mértékben járul hozzá a sokaknál ki nem alakult vagy eltorzult kisebbségi tudat, a nemzeti identitás hiánya. A kisebbségi szülők, akik nem látják világosan helyüket a társadalomban, nincs kialakult jövő képük, hajlamosak a megalkuvásra, a többségi nemzethez való "simulákonyságra", könnyen mondanak le – gyermekük nevében is – az őket megillető jogokról. Hogy mennyiben önkéntes lemondásról van itt szó, avagy a kialakult légkör nyomasztó és többször félrevezető hatása kényszeríti őket erre, azt csak egy mélyreható tanulmánnyal, illetve az állapotok folyamatos tanulmányozásával lehetne tárgyilagosan feltárni. Kétségtelen, hogy elbürokratizálódott társadalmukban, amelyre a szavak (az alkotmány, a törvények, az ígéret) és a tettek, a megvalósulás ellentétel és a valóság megszépítése volt a jellemző, a pártállam a maga fondorlatos, sokszor igen megtévesztő fogásaival, módszereivel képes volt az emberekkel manipulálni ilyen téren is, ami az egyenjogúság és egyenrangúság elvének csorbításához vezetett.

Az olyan kisebbségi tanulók számára, akik szerbhorvát tagozatba iratkoztak, anyanyelvpolással ölelik fel. Ebben – ami az anyanyelvű oktatástt semmiképpen sem pótolhatja, az érdekelt magyar nemzetiségű tanulók kb. 60%-a vesz részt, ami Vajdaság Pedagógiai Intézetének 1987-ben készült elemzése "nem kielégítőnek" minősített.

A szűkebb értelemben vett kétnyelvű oktatás, amely több kétes elemet is tartalmazott, sem tudott tartományunkban gyökeret verni. Mostanában egyes személyek, illetve körök enneék egy új értelmezést adtak, szorgalmazván, hogy a kisebbségi tagozatokban a tantárgyak egy részét szerbhorvát nyelven tanítsák, lekicsinyítve ezáltal az anyanyelv és az anyanyelvi műveltség szerepét a személyiség kialakításában.

Középfokú oktatás

A kisebbségi tanulók számára rendkívül nagy jelentősége van a középfokú továbbtanulási lehetőségeknek. Ennek komoly hatása van a szülők és a tanulók döntéshozatalában, hogy az anyanyelvű avagy a nem anyanyelvükön folyó képzést választják-e már az általános iskolában.

Jugoszlávia Statisztikai Intézetének adatai szerint az 1968/69-es tanévben Vajdaságban 48 szak- és egyéb (középközpontnak tekintett) olyan iskola működött, amelyekben magyar nyelven is folyt az oktatás – 18-ban csak magyar nyelvű oktatás folyt. Emellett 8 gimnáziumban is működtek magyar tagozatok.

Az 1969/70-es tanévben 5.642 tanuló számára biztosították magyar nyelven a továbbtanulás lehetőségét 49 szakiskolában.

Az 1966-1970-es időszakban az általános iskola nyolcadik osztályát végzett magyar nemzetiségű tanulók 42-54%-a iratkozott magyar tannyelvű közép-, illetve szakiskolai tagozatra. A továbbtanulók számaránya 83% és 86% között mozgott, ami a továbbtanuló diákok százalékához (77,5 – 92,5%) viszonyítva jelentősnek mondható lemaradásról tanúskodik.

Az 1969/70-es tanévben 1.688 magyar nemzetiségű tanuló iratkozott szerbhorvát tanítási nyelvű középiskolába. Legtöbben (1.087-en, azaz 63%-uk) szakmunkásképző iskolába iratkoztak, tehát intellektuális és nyelvi szempontból a legkönnyebbnek vélt iskolát választották. A magyar tagozatokba iratkozott tanulóknak csak 51%-a választotta ezt az iskolatípust.

Azzal a megokolással, hogy a magyar nemzetiségű tanulók számára megkönnyítsék tanulmányaik folytatását a szakközépiskolákban, egy sajátos megoldáshoz folyamodtak, amelyet "szabadkai gyakorlat" néven emlegettek (Szabadkáról indult a kezdeményezés). Lényeges vonása volt, hogy az első két osztályban az oktatás a tanulók anyanyelvén folyt, majd a harmadik osztálytól kezdve a szaktantárgyak oktatásának mind nagyobb részét szerbhorvát nyelvű oktatás váltotta fel (azzal, hogy a szakkifejezéseket magyar nyelven is tanulták). Ezzel a tanulók tökéletesebben sajátították el a szerbhorvát nyelvet, de ugyanakkor ez a gyakorlat anyanyelvi műveltségüket csorbította és pedagógiai szempontból több, nem eléggé tisztázott mozzanatot tartalmazott. Többek között ezért viszolyognak egyesek manapság a kétnyelvű oktatás emlegetésekor, és főleg szorgalmazásától. Kétségtelen, hogy a "tiszt" anyanyelvű oktatás a legjobb, legelfogadhatóbb megoldása. Ugyanakkor természetes követelmény és törekvés, hogy a kisebbségek sorából kikerülő végzett szakemberek minél tökéletesebben sajátítsák el a szerbhorvát nyelvet (saját érdekében is).

Közben újabb középiskolák, elsősorban gimnáziumok létesültek, amelyekben magyar tannyelvű tagozatok is nyíltak. Az 1971/72-es tanévben Vajdaságban már 11 ilyen (két tanítási nyelvű) gimnázium működött: 8 Bácskában és 3 Bánát területén.

Néhány vajdasági középiskola, amelyben az oktatás magyar nyelven is folyt, gazdag hagyományokkal dicsekedhetett. Elsősorban a szabadkai tanítóképzőt emelem ki, amelynek gyökerei 1778-ig nyúlnak vissza, a szabadkai gimnáziumot, amelynek csirái az 1747-ben megalakult háromosztályos grammatikai iskolában keresendők. Említésre méltó az 1868-ban létesített szabadkai zeneiskola, valamint már a háború utáni években nagyhírűvé vált szabadkai műszaki középiskola (technikum) is.

A hetvenes évek közepén megindított oktatási reform a Vajdaságban és ország-szerte nagy változásokat vont maga után elsősorban a középfokú oktatásban: kialakult a 2+2 (1+1) rendszerű szakirányú oktatás, amely ún. egységes középiskolára, majd a harmadik osztálytól hivatásirányú oktatásra tagozódott.

korábbi középiskolák első és második osztályának létszámához viszonyítva a magyar nyelven tanulók száma 50,6%-kal növekedett (a román és ruszin nyelven tanulóké háromszorosára emelkedett). Magyar tannyelvű oktatás 38 iskolában szerveztek. Az 1983/84-es tanévben a magyar tanulók száma ebben az iskolatípusban 4.960 volt, ami az előző évek létszámával összehasonlítva némi csökkenést jelent (de ez általános jelenség volt: csökkent a középiskolában továbbtanuló diákok száma).

Az ún. *hivatásirányú oktatás terén*, tehát a harmadik és a negyedik osztályban az anyanyelvű oktatás szempontjából a nemzetiségi tanulók számára a helyzet eléggé kedvezőtlenül, sőt Vajdaság egyes vidékein aggasztóan alakult. Az 1984-es vajdasági statisztikai közlöny adatai szerint az 1978/79-es tanévben még 3.729-en tanultak magyar nyelven; az 1982/93-as tanévben ez a létszám 12%-kal csökkent.

Az 1986/97-es tanévben a működő 102 oktatási központ közül 22-ben folyt magyar tannyelvű oktatás; a magyarul tanuló diákok száma 2.567 volt. A nemzetiségi nyelven a továbbtanulást érezhetően megnehezítette a szakmai profilok – foglalkozási ágazatok "felapózása". Ezáltal gyakori jelenséggé vált a nemzetiségi tanulók szóródása: sok esetben egyes szakmákra nem iratkozott be a törvény által megszabott minimális számú (15) tanuló, akik azonos nyelven kívántak tanulni, így a tagozatot nem nyitották meg. Ahol ezt a kérdést rugalmasabban kezelték, a helyzet némileg javult. Annak idején egyesekben jogosan merült fel a kérdés: nem tudatos-e, a nemzetiségi oktatás leépítésére irányuló "fogás" volt a szakmák ilyen irányú "felaprózása".

Az 1987/88-as tanévtől a középfokú oktatásban jelentős változások következtek be – amit sokan a "reform reformjának" neveztek –: visszatértek az egységesített (vagy összevont) négyosztályos középiskolára. A helyzet az anyanyelvű oktatás szemszögéből azonban nemigen változott. A Tartományi Pedagógiai Intézet két évvel ezelőtti áttekintésében közölt adatok eléggé elgondolkoztatóak: 1987-ben a magyar nemzetiségű tanulók 61,65%-a folytatja tanulmányait az anyanyelvén. Az 1988/89-es tanévben középfokon 6.911 tanuló tanult és 572 pedagógus tanított magyar nyelven. A magyar tagozatokba iratkozók százalékaránya (63,8%) kisebb mértékben javult.

Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk az 1974/75-ös (reform előtti) tanév adataival, amikor 13 vajdasági gimnáziumban 2.357 és 32 szakiskolában 5.147 magyar nemzetiségű diák tanult anyanyelvén – az utóbbi években tapasztalt lassú javulás ellenére – némi visszaesést állapíthatunk meg.

1990-ben a legújabb reformhullám visszaállítja a hetvenes évek elején annyira bírált gimnáziumokat a köztársaság és ezzel együtt Vajdaság területén, sőt országos viszonylatban is. 1990. őszétől kezdve két típusú gimnáziumban folyik az oktatás: az általános vagy reál-gimnáziumban és a hagyományos gimnáziumban, amelynek két ágazata van: társadalomtudományi-nyelvi és természettudományi-matematikai ágazat.

A kisebbségi érdekeknek kétségtelenül jobban megfelel a gimnáziumi oktatás, mert itt könnyebb kialakítani a minimális 15 fős tagozatokat. Már kérdés: mennyiben felel ez meg az egyéni érdekeknek, hiszen a tanulók zöme nem kíván eljutni a főiskolára vagy az egyetemre.

Mindezt szem előtt tartva, az elmúlt hónapokban komoly harc folyt a nemzetiségi szempontból is elfogadható (ésszerűsített) középiskolai hálózat kialakítására Vajdaságban, amiben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége is bekapcsolódott. A tanulók anyanyelvükön felvételizhetnek. 9 gimnáziumban és 15 szakközépiskolában nyílt lehetőség a magyar nyelvű oktatás megszervezésére. Hogy mennyiben jelent ez előrehaladást, javulást, ez az új reformhullám a magyar nyelvű oktatás számára, az már a közeljövőben világossá válik.

ban nyílt lehetőség a magyar nyelvű oktatás megszervezésére. Hogy mennyiben jelent ez előrehaladást, javulást, ez az új reformhullám a magyar nyelvű oktatás számára, az már a közeljövőben világossá válik.

A személyi és tárgyi feltételek biztosítása

A nemzeti kisebbségek nyelvén folyó általános képzés és középfokú oktatás részére mindenekelőtt szakmai és pedagógiai szempontból jól felkészített és a magyar nyelvet tökéletesen beszélő pedagóguskádert kellett biztosítani. Ennek érdekében az oktatásirányítási szervek már 1945-ben meginkábbították a magyar nyelvű tanítóképzést a szabadkai és újvidéki tanítóképzőben és a magyar szakos általános iskolai tanárok képzését az Újvidéki Tanárképző Főiskolán. Az újvidéki egyetemen később (1959) megindított Magyar Tanszék, illetve Hungarológiai Intézet (1964) lehetőséget nyújtott középiskolai anyanyelv szakos tanárok képzésére. A nemzetiségi tannyelvű pedagógusok képzése a többi tanszékes szerbhorvát nyelven folyt, ami anyanyelvi műveltségük kialakulására némileg gátlólag hatott. Ezt még fokozta a nemzetiségek nyelvén folyó pedagógus-továbbképzés elhanyagolása (ezalól kivételt csak a magyar szakos tanárok továbbképzése jelent).

Az 1969-1976-ig működő Szabadkai Tanárképző Főiskola bizonyos fokú javulást hozott, de csak a matematika, fizika-vegytan és szerbhorvát, illetve magyar nyelv (mint környezetnyelv) szakos tanárok magyar nyelvű képzésében az általános iskolák számára. Manapság ezekből a szakokból (az ilyen szakos tanárokból) nagy hiány mutatkozik a magyar tannyelvű iskolákban.

1971-től az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karán a tanári pályára készülő magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók számára lehetséges teszik (ebbe az akcióba aztán a Természettudományi Kar is bekapcsolódott), hogy a pedagógiát, pszichológiát, szociológiát, később pedig a politikai gazdaságtant és a honvédelmet is anyanyelvükön hallgassák, és ezekből a tantárgyakból anyanyelvükön vizsgázzanak.

A tanárképzés és továbbképzés terén még sok a pótolnivaló.

A tárgyi feltételek biztosítása közül elsősorban a *tankönyvellátást* és az egyéb tanulói, valamint tanári kellekeket emelem ki. Vajdasági Tankönyvkiadó Intézete gondoskodik a nemzetiségek nyelvén a tankönyvellátásról. Az általános képzésben ezen a téren csak kisebb hiányosságok tapasztalhatók (főleg a kézikönyvek és egyéb tanuló kellekek kiadása késik). Az újabb tantervi változások itt is a helyzet némi rosszabbodásához vezettek. A középiskolai tankönyvellátás már évtizedek óta nagy nehézségekkel küszködik, amelyek a hetvenes évek második felétől tovább szaporodtak. Különösen a szaktantárgyak tankönyvellátása volt hiányos. A legújabb rendszerbeli és tantervi változások oda vezettek, hogy úgyszólván teljesen hiányoznak a magyar nyelvű tankönyvek iskoláinkból. Némi javulás ezen a téren esetleg hónapok vagy évek múlva várható.

Feltétlenül szükség volna a helyzet és annak következményeinek átfogó elemzésére, és a kiadói tevékenység kiszélesítésére tanári kézikönyvek, szöveg- és feladatgyűjtemények, feladatlapok stb. kiadásával, hogy ezáltal a nemzeti egyenjogúság ezen a téren is tökéletesebben valósuljon meg.